

EL SABER FILOSÒFIC

QUÈ ÉS FILOSOFIA?

‘*Filosofia*’ és etimològicament un mot compost que prové del grec. *Fileo* significa ‘estimar’ o ‘ser amic’ i el substantiu *sofia* vol dir ‘saviesa’, ‘intel·ligència’ o ‘comprensió profunda de les coses’. Per tant, etimològicament, **la filosofia és l’amor a la saviesa**; el filòsof no es considera ell mateix un savi sinó un «amic de la saviesa». És algú que busca veritat, que discuteix i que s’interroga sobre el món, sobre el significat de les coses, sobre el procés del coneixement, sobre l’acció humana i sobre el llenguatge.

El concepte de filosofia es pot entendre en dos sentits:

- **Tot humà és filòsof** perquè en la mesura que som racionals som també capaços de fer-nos una sèrie de preguntes sobre el sentit de la vida. Segons Aristòtil, la filosofia és la conseqüència del fet que els humans tendim per naturalesa al saber. En la mesura que **volem saber, ens plantegem qüestions sobre la nostra pròpia existència** i sobre el món. En aquest sentit, tot humà és filòsof perquè la filosofia és una inquietud, un neguit o un desig de saber.

Segons Kant, la filosofia no consisteix bàsicament en el coneixement més o menys memorístic d’una sèrie de teories produïdes al llarg de la història: **és una actitud**, una manera d’enfrontar-se a la realitat, amb un tarannà reflexiu. Saber per cor una sèrie de dades, fets i noms ens convertiria en erudits, però no ens faria filòsofs. **La filosofia pretén fer-nos pensar**, anant més enllà de l’aparença i de la multiplicitat de les coses. Ens convida a assolir una manera de veure les coses que es fa a còpia de qüestionar el ‘per què de les coses’. En aquest sentit, **Kant afirmava que no aprenem filosofia, sinó que hem d’aprendre ‘a filosofar’**. En les seves pròpies paraules: «*L’estudiant que surt de l’ensenyament escolar està acostumat a aprendre. Pensa que aprendrà filosofia, cosa que és impossible perquè ha d’aprendre a filosofar.*»

- Però, d’una manera més estricta, es considera que la filosofia occidental **va néixer a Grècia** quan, per la confluència d’una sèrie de factors, es produeix un **canvi radical en la forma de pensar** que tradicionalment es descriu com el **pas del mite al logos** i suposa l’aparició de la filosofia i la ciència occidentals.

EL NAIXEMENT DE LA FILOSOFIA A GRÈCIA

1. EL PAS DEL MITE AL LOGOS

La filosofia occidental té els seus inicis a Grècia al s.VI a.C. Els primers filòsofs abandonen els mites com a forma d'explicació de la realitat i adopten una nova forma de pensar i de veure el món, el pensament racional.

MITES

Els mites són relats fabulosos que expliquen o donen resposta a interrogants o qüestions importants pels humans; en segon lloc, els mites són relats que cerquen donar models d'actuació. Els mites s'imposen com a relats plens d'autoritat però sense justificació; s'apel·la, emotivament, a que les coses sempre han estat així. Els mites grecs, per exemple, expliquen com es féu el món, com fou creat el primer home i la primera dona, com s'obtingué el foc, com aparegué el mal al món, què hi ha després de la mort,...; simultàniament, les actuacions extraordinàries dels personatges mítics són un exemple o pauta a seguir. Els grecs disposaven de gran nombre de mites.

El doble **mite de Prometeu i Pandora** és un mite clàssic d'ahir que explica l'origen de la humanitat i l'aparició del mal al món. Prometeu, benefactor de la humanitat, constatà que els animals estaven més harmònicament proveïts que no pas els homes —nusos, descalços i desarmats—; per tal d'equipar-los millor robà a Zeus el foc, recurs que fa possible l'habilitat tècnica, i el donà als humans; d'aquesta manera, adquiriren les arts útils a la vida. Però Zeus, tement que aquests esdevinguessin massa forts i savis, s'enfurismà pel do que Prometeu els havia atorgat i, a canvi, creà un alegre regal portador de desgràcies. El regal era Pandora, la primera dona; a Pandora li fou regalada una gerra plena de mals, els mals que afligeixen la vida dels homes. Certament, els mites tenen poder explicatiu. Constitueixen l'inici d'un procés intel·lectual. (Mites, avui?)

LOGOS: PENSAMENT RACIONAL

A Grècia, al segle VI abans de Crist, uns homes emprenedors, els primers filòsofs, van començar a qüestionar-se tant les explicacions que donaven els mites com les pautes de conducta que oferien. Eren uns homes a qui els atreïa fer-se preguntes, que notaven incoherències en els relats mítics del seu entorn, que constataren relats diferents en pobles diferents. Aquests homes, dominats per una plural curiositat i per una actitud crítica, són els que protagonitzaren el que es coneix com a **miracle grec: el pas del mite al logos**. Per a ells, aquest pas significava desconfiar de les imaginatives narracions o explicacions populars i, amb una mirada nova, observar i analitzar la natura, tot intentant descobrir en ella les causes dels esdeveniments; per això, en lloc de parlar de divinitats començaren a inventar conceptes. Amb els mites, el món era caòtic i arbitrari: res estava sotmés a lleis naturals fixes; **amb la visió racional del món, aquest esdevé ordenat i regit per unes lleis estables i fixes que es poden**

descobrir.

- El terme grec *Logos* significa al mateix temps raó i paraula
- S'oposa al mite, ja que rebutja tot allò sobrenatural, i es basa en la idea de que tots els aspectes de la realitat poden ésser explicats a partir de causes cognoscibles.
- Filosofia i ciència són les formes de pensament racional per excel·lència.
- Tota la filosofia grega es basa en la convicció de que la realitat té un ordre racional que la nostra raó és capaç de comprendre

2. CAUSES HISTÒRIQUES I SOCIALS

¿Com explicar que en una civilització concreta se generi una forma de pensament nova, en contraposició a les anteriors formes de pensament? ¿Què fa que sigui a Grècia on es desenvolupa la filosofia i no en qualsevol altra zona d'orient?

Segons la hipòtesi més acceptada el naixement de la filosofia podria ser explicat a partir de diverses causes històriques i socials:

- **La religió grega** dels déus de l'Olimp **no fou una religió dogmàtica**, que imposàs veritats indiscutibles. L'absència d'un llibre sagrat i d'una casta sacerdotal poderosa possibilitaren l'aparició d'una forma de pensament no religiós, el pensament racional.
- **Els primers filòsofs havien viatjat a Egipte i Babilònia** on adquiriren coneixements matemàtics, astronòmics, etc... que varen saber desenvolupar.
- **L'existència de la Polis o ciutat-estat**, com a forma d'organització política característica dels grecs, facilità la llibertat dels ciutadans, el sentiment de comunitat i l'aparició de la democràcia. **La filosofia és filla de la ciutat i de la democràcia.**
- **El comerç marítim i les colònies** foren la base d'una gran **prosperitat econòmica** gràcies a la qual els ciutadans grecs podien disfrutar de l'**oci** i obrir-se a tot tipus d'influències culturals

3. LA FILOSOFIA PRESOCRÀTICA

3.1. CARACTERÍSTIQUES

Els pensadors més antics no eren coneguts amb el nom de “filòsofs” sinó amb el de “savis”. Segons la tradició fou Pitàgores qui inventà la paraula filòsof; per ell només els déus són savis, els homes, en canvi, cerquen la saviesa. Els primers filòsofs o filòsofs presocràtics presenten una sèrie de característiques comuns:

- La majoria d’ells viuen a les colònies de la Jònia (Àsia Menor) i al sud d’Itàlia (Magna Grècia), encara que eren grans viatgers.
- **Els filòsofs de la Jònia basaren les seves investigacions en l’observació empírica**, és a dir, en la informació que ens subministren els sentits. Dins d’aquest grup cal mencionar els filòsofs de Milet (Tales, Anaximàndre i Anaxímenes), Heràclit, Empedòcles, Anaxàgores i Demòcrit.
- En canvi, els **filòsofs Itàlics** basaren les seves investigacions sobre la natura en raonaments abstractes, ja que consideraven que els sentits ens proporcionen una informació poc fiable i que **sols a través de la raó es pot aconseguir la veritat**. Dins aquest grup hem d’incloure Parmènides i la seva escola i els pitagòrics.
- De les seves obres no se’n conserven més que fragments citats per autors posteriors la qual cosa dificulta el coneixement precís de les seves teories.
- Es centren en **L’ESTUDI DE LA ”NATURALESA” (Physis)**: intenten donar una resposta sobre **l’origen i constitució del cosmos** i tracten de determinar el principi últim del qual tot procedeix i està compost (**ARKHÉ**).
- **Cultiven diversitat de ciències**: a més de l’estudi de la natura o el cosmos, molts d’aquests filòsofs desenvoluparen també estudis d’enginyeria, matemàtiques, medicina, psicologia...No té sentit discutir si eren filòsofs o científics ja que en aquesta època són el mateix.
- **Són materialistes**: pensen que la realitat està constituïda per elements materials o físics.

3.2. ELS PRIMERS

FILÒSOFS

TALES

Fou considerat per Aristòtil com a primer filòsof, el primer dels grecs que intentà donar una explicació racional de la realitat basant-se en causes i fets observables. Afirmava que l’aigua és el principi de totes les coses (Arkhé). Tales s’hauria basat en l’observació elemental de que l’aigua és un element necessari per a la vida.

Tenia fama de savi distret i fou un important matemàtic i astrònom. Fou capaç de predir un gran eclipsi i ensenyà l'ús de l'Ossa major en la navegació.

ANAXIMANDRE

Per Anaximandre l'Apeiron o l'Indeterminat és el principi i origen de tot. Totes les coses s'engendren a partir d'ell. D'aquesta matèria primigènia se'n van separant parells de contraris, com allò fred i allò calent. Així van sorgint infinits móns que se succeeixen segons un cicle etern. S'anticipà a la teoria de l'evolució de les espècies.

ANAXÍMENES

Anaxímenes afirmà que **l'aire és l'element originari** i, cosa que no havien fet els seus predecessors, explicà el doble procés mitjançant el qual es transforma en diverses substàncies: la condensació i la rarefacció.

PITÀGORES

Va néixer a l'illa jònica de Samos (570 a.C.). Per causes polítiques emigrà al sud d'Itàlia, on fundà un moviment no tan sols intel·lectual sinó també religiós, místic i polític: una secta d'iniciats amb un objectiu primordial, la purificació de **l'ànima** tant a nivell corporal com intel·lectual.

- La teoria de l'ànima: defensà no tan sols la seva immortalitat sinó també la doctrina òrfica de la seva transmigració. Per als pitagòrics, **l'ànima sobreviu després de la mort i transmigra a altres cossos**. Segons aquesta doctrina, que Plató féu seva, el cos és una presó per a l'ànima, que la divinitat ha tancat allí com a càstig. Mentre l'ànima es troba en el cos en té necessitat, ja que només per mitjà d'aquest pot sentir; però quan n'és fora, viu una vida incorpòria en un món superior. L'ànima torna a aquella vida si es purifica durant la vida corpòria. En cas contrari, torna després de la mort a la cadena de les transmigracions.
- Teoria matemàtica: en la seva condició de matemàtics, els pitagòrics van fer un dels descobriments més importants en l'àmbit de la música: el fet que els intervals musicals són completament explicables per mitjà de proporcions numèriques. I, si l'harmonia musical es redueix a nombres, per què no també l'harmonia del cosmos? D'aquesta forma, els pitagòrics consideraren que el cosmos, **la realitat, té una estructura matemàtica. El nombre és, doncs, el principi de totes les coses (arkhé)**, el que els dóna forma.

HERÀCLIT

De família aristòcrata, observador i especulatiu, anomenat *l'obscur* pel seu estil aforístic i enigmàtic, **concep el món com un procés continu de canvis**. Per a Heràclit, la realitat està sotmesa a un incessant moviment, l'**esdevenir**, basat en la contradicció o **lluita de contraris**. *“La guerra és el pare de totes les coses”*.

«**Tot flueix**» és la seva idea bàsica. *“No és possible banyar-se dues vegades al mateix riu”*. Tot canvia, res no roman, l'única cosa estable és l'esdevenir mateix. Però aquesta lluita, aquesta oposició de contraris, es realitza conforme a un ordre, a una mesura, i aquesta mesura és el logos, la **raó**. El

foc és la metàfora que expressa el seu pensament: totes les coses són **flames d'un gran foc**. Les flames, sempre en moviment, són processos o moments; però el foc, *l'arkhé* o principi de tot, perdura. *“Déu és dia i nit, hivern i estiu, guerra i pau, satisfacció i fam. Canvia com el foc”*

PARMÈNIDES

Va néixer i viure a la ciutat d'Elea, al sud d'Itàlia. El seu pensament és vist en polèmica directa amb el d'Heràclit. Va escriure una obra filosòfica en forma de poema titulada *Sobre la natura*, en la qual afirma que una deessa li revela el camí de la veritat. Parmènides fa un exercici de pura deducció lògica partint d'una veritat inqüestionable: **“L'ÉSSER ÉS I EL NO-ÉSSER NO ÉS”**.

L'ésser, la totalitat del que existeix, només ell és i pot ser pensat. El no-ésser, en canvi, ni és, ni pot ser pensat. A partir d'aquest principi dedueix, amb el sol ús de la raó, les característiques de l'ésser: Etern, Immutable, U i Finit.

Parmènides afirma que **la realitat és immutable**, que el canvi no existeix. És cert que els nostres sentits ens mostren un univers canviant, ple de moviment i transformació, però aquesta visió no concorda amb el que ens diu la raó. Com és possible que quelcom com l'aigua es converteixi en algun element diferent? La raó ens diu que quan hi ha un canvi l'ésser es converteix en no-ésser, i això és lògicament impossible. Si els **sentits** ens diuen una cosa i la **raó** una altra, cal que em fiï més de la raó. Per Parmènides els sentits ens proporcionen una informació poc fiable i **sols a través de la raó es pot aconseguir la veritat**.

El valor del pensament de Parmènides dins la filosofia grega ve del fet que deixa plantejats una sèrie de problemes que els filòsofs posteriors hauran d'enfrontar: el problema del canvi i la contradicció entre dues vies de coneixement, els sentits i la raó.

ELS PLURALISTES

Heràclit o Parmènides? Qui té raó? Canvi o permanència? Empèdocles, Anaxàgores i els atomistes Leucip i Demòcrit protagonitzen el primer intent de conciliació. Accepten d'Heràclit que **la physis és un procés de canvis constants**; accepten de Parmènides que **el que és no pot venir del que no és**. Responen al problema del canvi afirmant que **el que existeix no ha sorgit d'un sol i únic principi** (tal com defensaven els seus predecessors), **sinó de diferents elements primigenis**, d'una pluralitat d'elements originals, d'aquí el nom de «pluralistes».

EMPÈDOCLES

Estableix la famosa teoria dels **quatre principis: aigua, aire, foc i terra**; aquesta seria la realitat que mai no canvia. Cadascun d'aquests elements és etern, però barrejats donen lloc als diversos éssers. Els canvis no són sinó el resultat de la combinació dels elements primitius. Les coses naturals són combinacions en proporció matemàtica d'aquests elements. I aquestes combinacions estan regides per dues forces: l'**Amor** (que atreu, uneix) i l'**Odi** o Discòrdia (que divideix).

ANAXÀGORES

Va ser el primer filòsof que visqué a Atenes, encara que al final de la seva vida fou acusat d'ateisme, ja que afirmava que el Sol no era una divinitat sinó una pedra incandescent, i s'hagué d'exiliar. Per a Anaxàgores existeix **un nombre infinit d'elements originaris o Llavors**. En cada cosa hi predomina un element, però conté també llavors de totes les coses que pot esdevenir. Una **ment o intel·lecte còsmic (Nous)** és la força que ordena i mou l'univers.

ELS ATOMISTES: LEUCIP I DEMÒCRIT

D'ells s'ha arribat a dir que són els precursors de l'actual visió de la matèria. Consideren que **la realitat bàsica està integrada per una infinitat de petites partícules**, dures, indivisibles, eternes i inalterables: els **ÀTOMS**, que es mouen lliurement en el **buït** per acció de l'**atzar**. Totes les coses del nostre món, nosaltres mateixos, no són res més que un conglomerat d'àtoms. I els canvis que observem en el món no serien res més que recombinacions d'àtoms.

Amb la sorprenent teoria atomista, que no tindrà continuadors, es tanca el cicle dels filòsofs de la naturalesa.

BRANQUES DE LA FILOSOFIA

Segons el problema de què tracta i la perspectiva utilitzada, la filosofia s'ha anat especialitzant i dividint en diverses branques.

- **La metafísica** és una de les disciplines més antigues de la filosofia i, en certa manera, l'activitat filosòfica per excel·lència. S'ocupa de l'estudi de l'ésser, és a dir, tracta de determinar les característiques generals de tot allò que és o existeix; es demana què és la realitat i quins elements la conformen. Podem arribar a qüestionar, per exemple, si existeix la realitat fora de la nostra ment, o si tot allò que és real és material.
- **L'epistemologia o teoria del coneixement** intenta definir què és el coneixement, quins són els seus límits i les seves possibilitats. Conèixer és un procés mental molt complex que discorre entre un objecte i un subjecte. Què puc conèixer i com puc conèixer són qüestions fonamentals de l'epistemologia, així com establir els graus de coneixement (certesa, opinió o creença, dubte) que podem arribar a assolir.
- **L'estètica** és la branca de la filosofia interessada per l'art i la bellesa en general. Com a disciplina filosòfica, neix al segle XVIII, tot i que l'interès i la reflexió sobre l'art són tan antics com l'ésser humà.
- **L'ètica** tracta de la vida que és bona per a l'home des d'una perspectiva individual. Té en compte aspectes com la consciència i la justificació morals dels nostres actes i decisions, la responsabilitat, la llibertat d'acció i d'elecció etc.
- **La filosofia política** s'ocupa de l'estudi de l'organització social, de l'origen i la legitimitat del poder, de les teories sobre l'Estat, del dret i la justícia; en definitiva, esbrina quines són les condicions en què s'ha de conviure amb els altres.
- **L'antropologia filosòfica** té com a centre d'interès l'ésser humà. Es demana què és allò característic i distintiu de l'ésser humà en relació a altres éssers. Té en compte la dimensió biològica, cultural i personal, s'interessa per la vida psíquica i pels aspectes de relació entre individu i societat.
- **La lògica** s'ocupa de l'estudi dels raonaments; n'examina l'estructura, la forma i la correcció i estableix quan un raonament està ben construït i, per tant, quan podem estar segurs de la validesa de la seva conclusió.

S'ha de tenir en compte, malgrat tot, que **la filosofia pretén ser un saber orgànic**, no especialitzat ni fragmentat. És per això que **totes aquestes branques (i encara d'altres que es podrien establir) estan íntimament relacionades** les unes amb les altres, de manera que no és possible parlar de filòsofs que se n'hagin ocupat només d'una. Pel seu caràcter interdisciplinari, a més a més, la filosofia s'ocupa no tan sols de tot l'àmbit del que és real, sinó també de la validesa i la fonamentació d'altres disciplines. És per això que podem parlar de filosofia de la cultura, filosofia de la ment, filosofia del dret, filosofia del llenguatge, filosofia de la ciència, etc...